

Iparaldeko ibarretako lexikoari buruzko oharrak: eraginak eta kokapen geolinguistikoa

Orreaga Ibarra Murillo

Resumen. Partiendo de una recogida del léxico vasco realizada en los valles navarros de Esteribar y Erro, tratamos en este artículo de investigar cuál es la situación geolingüística del mismo. Analizamos, por tanto, el número de palabras que comparte con los dialectos colindantes: con el habla de Aezkoa, con las hablas del otro lado de la frontera, de Baja Navarra, y con el habla del vecino valle de Arce y también con el baztanés. Por otra parte, queremos saber si hay una parte del léxico exclusivo de estos valles, y qué parte del mismo es el que se pierde cuando un dialecto, por razones culturales y lingüísticas entra en recesión.

Artikulu honetan Erroibarren eta Esteribarren egindako lexiko bilduma batean oinarrituz, aztertu nahi dugu zein den eremu honetako kokapen geolinguistikoa inguruko hizkerekiko, zein hitz kopuru konpartitzen duen hurbileko hizkerekin: aezkerarekin, iparraldeko hizkerekin, eta hegonafarreraz mintzo zen Artzibarrekin. Bestaldetik, jakin nahi dugu lexiko eskusiborik ba ote den eta galbidean abiatzen denean hizkera bat zein den lehenik galtzen den hiztegi atala.

1. Galdu den ele kopurua

Jakina denez, hizkuntza batean bada lexiko kopuru bat galtzen dena eta aldi berean urteekin berritzen dena, Swadeshen metodo lexiko-estadistikoa kontuan hartzen badugu, ikusiko dugu mila urtetan berritzen den lexikoa %20 dela. Erroibar-Esteribarreko lexikoan arakatu ondoren ikusi dugu hitz anitz eta anitz galdu direla, alde batetik, bizimodu aldaketarengatik, alegia, laborari-gizartean berezkoak diren hitz kopuru handi bat gainbeheran abiatu da gizartezko eta kulturazko arrazoiengatik. Izan ere, hitzak dira erkidego bateko kultura bereziarekin lotura hertsia duten hizkuntz aldaerak eta horregatik, hitz baten hedadurak zibilizazioko objektuak eta kontzeptuak daramatza berekin.

Bestaldetik, hitzen galera eta mailegatze prozesua ez da nolana hertatzen, arazoak izaten dira:

Aunque las palabras pueden prestarse con gran libertad en muchas situaciones de contacto, está claro que no viajan como motas de polvo cósmico empujadas por fuerzas desconocidas. En realidad, se puede determinar por qué hay grupos particulares de palabras que se prestan, es decir, cuáles son los determinantes sociales y culturales del préstamo. (Appel & Muysken 247)

1.1. Azkueren eta Iribarrenen ekarpena

Erran bezala, anitz izan dira denboraldi honetan galdu diren hitzak. Esaterako, Azkuek bildu zituen anitz (batzuk hiztegian eta beste batzuk eranskinean) eta Iribarrenek ekarritako beste hainbeste. Honako hauek dira Azkueren hiztegitik bildutakoak Errobarren eta Esteribarren eta hauetako gehienak galdu dira dagoeneko, edo behintzat ez dira azkeneko hiztunen ahotan entzuten.

- A: *Adaki* ‘clase de leña delgada’. *Agian* ‘quizás’. *Agintza* ‘promesa’. *Agozbae*. agoz-bahe ‘Criba’. *Aitagutxi*. aitabitxi ‘Padrino’. *Aitu* ‘fatigarse mucho’. *Aize-txakur*, *ehizatxakur* ‘Sabueso’. *Andiustea* ‘orgullo’. *Apalkara* ‘bajete’. *Arlentza* ‘oveja primeriza’. *Auzo* ‘libre’. *Azil* ‘azaroa’. *Aztiatu* ‘asmatu’.
- B: *Bitika* ‘antxumea’.
- E: *Ebaska* ‘a hurtadillas’. *Eildu* heldu ‘Llegar’. *Ele* ‘ganado’. *Eleztei* ‘abertimentu, oharrarazpen’ ‘Admoniciones’. *Enbolokatu* (inbolokatu) ‘embaucar’. *Endegatu*, *endekatu* ‘Degenerar’. *Epatu* ‘fijar plazo’. *Erio* ‘erio suar dago’ ‘ez egitekoren bat egiteko dago’. *Estakuru* ‘aitzakia’ ‘Excusa’. *Estalgune* ‘cobertizo’. *Etsin* ‘yacer’.
- F: *Farrastatu* ‘deshojar las cañas de maíz’.
- G: *Gaingiroki* ‘superficialmente’. *Galtzapen* ‘ruina’. *Gelari* ‘camarero’.
- I: *Ihortziri* ‘trueno’. *Ikasturi*, *ikastuna* ‘aprovechado’. *Istil* ‘charco pequeño’.
- K: *Kalitu* ‘matar reptiles’. *Kara*. 2. *Eginkara* ‘Factible, fácil de hacer’. *Gorkara*, *minkara*, *makurkara* ‘picaruelo’ (Erro), *meekara* ‘algo débil’, *luzekara* ‘largueto’, *apalkara* [bajete]. *Makurkara* ‘bihurria’ ‘Picaruelo’. *Katxeta* ‘asiento pequeño, escabel’. *Kiturik*. doan, hutsean eman ‘Gratis’.
- L: *Larderio* ‘ikara handia’ ‘Temor grande’. *Lollo* ‘esnea’ ‘Leche (voz pueril)’.
- M: *Morro* ‘Dícese de los caracoles grandes’ *Karakol-morroak*, *andiak*. *Karakol-sorgiñak*, *tikiak* (Erro, Eransk). *Mukurritu*, *mukurutu* ‘Colmar’ *Mukurritu nuen neurria* ‘Colmé la medida’.
- N: *Nasgarri* ‘cucharón, todo objeto que sirve para remover una masa’.
- O: *Odol-bide*. ‘raza’. *Ogi-mustar*. ‘canto de pan’.
- P: *Paxeta* ‘faja’. *Pettiri*. 1. ‘granero vacío’. 2. ‘gente sin trigo antes de la nueva cosecha’.
- R: -Ra: *Nabartara dakit uskara*. *Atso zarrak atso zarretara*, *nik neuretara*.
- S: *Sastabin* ‘barreno’. *Sorgin afari*. sorgin-afaria. *Sorraik*. ‘apirila’.
- T: *Tranpots* ‘Eco’. *Tutula*. simple ‘ergela’.
- TX: *Txingar*, *eritxingar* ‘txikia’, ‘Dedo meñique’. *Txinuko* ‘Chinche’. *Txirmista*. *zi-rikitua* ‘Rendija’.
- TZ: *Tzitzirio* ‘garbanzo’.
- U: *Uregun* ‘bihurria’ ‘Travieso’. *Urzorri* ‘Camarón’.
- X: *Xango-makur*, *zango-makur* ‘Luxación’. *Xautu* ‘limpio’. *Xunbil* ‘Tajo’.
- Y: *Yori* ‘ugari’.

Iribarrenen *Vocabulario Navarro*-tik (1997) beste batzuk hartu ditugu, hauek ere ez dira azken urteotan burututako lanetan agertzen. Hona batzuk: *enbolokatu*. ad. inbolokatu <Embaucar, convencer con mentiras>, *kadena*. iz. kadena <Secundinas o membranas que mantiene el feto de los animales>, *pikardioso*. izond. maltzurkeriak dituena <Que tiene muchas picardías>, *pusza* iz. puzkerra <Ventosidad sin ruido>, *sañete*. iz. harri bat botatzerakoan sortzen duen hotsa <Sonido que produce en el aire una piedra>, *zingilitarda*. iz. sugandila <Lagartija>, *sapandil*, *apandil*. iz. apoandila <Renacuajo, cría de rana>.

1.2. Zein hitz desagertu dira eta zergatik?

Heriotz bidean dagoen hizkera batean zaila da esatea zein den desagerturiko hitz kopurua, azken batean hizkuntza osoa da kamusten dena, lehenik objektuak adierazten dituzten hitzak, alegia, izenak dira galera gehien erakusten dutenak, gero izenondoak maila apalagoan, eta azkenik, atzizkiak (cfr. Appel & Muysken 1996: 255).

Galera honetan sakondu nahiko genuke jakiteko zein hitz desagertu den eta zergatik, nahiz eta badakigun hizkuntza heriotz bidean dagoen lekuetan, arazoak izaten direla hondarreko euskaldunengandik erantzun egokiak eta fidagarriak biltzen. Bestaldetik, kulturak eta kultura berezi baten egoerak hitzen agerpenarekin, hedadura-rekin eta erabilerarekin du lotura handia.

Aztertutakoaren ondorioz ikusten dugu ez dela lexiko nuklearra galdu, alegia, honetaz ulertzen bada giza bizitzarako oinarritzkoa dena: *burua*, *eskua*, *bi*, *ogia*... bezalako hitzak, baina, bai elementu periferikoak honekin adierazi nahi da talde baten antolakuntzarako balio dutenak: *adaki*, *aitu*, *xautu*, *nasgarri*, *ogi-mustarra*, *enbolokatu*, *pusza*. Lexiko kopurua desagertu da erabiltzen ez den arlo semantikoetan bereziki, kultur asimilazioak ezabatzen duenean antzineko kultur praktika. Ikusiko dugunaren arabera, izenak, adjetiboak, aditzak eta baita atzizkiak ere galdu dira, azken batean, ez da lexiko berririk garatuko.

Hiru atal egin ditugu, baina gehiago izan zitezkeen:

- Gure eremuan galdu dira herriko eta nekazal munduarekin zerikusia duten hitzak, honekin adierazi nahi dugu natura, herri eta abereekin loturikoak, hitz hauek zibilizazio honetako hitzak biltzen dituzte: *agosbae*, *farrastatu*, *istil*, *kalitu* ‘akabatu’, *sastabin*, *sorgin afari*, *tranpots*, *txinuko*, *txirmista*, *urzorri*, *xunbil*...
- Kualitate abstraktuak adierazten dutenak: *agintza* ‘promesa’, *larderio* ‘temor’. Haurrei erraten zaienak: *lollo* ‘leche, voz pueril’, *nesako*, *nesaki* ‘neskatila’ eta jendearen kalifikatzaileak *eritxingar* ‘behatz txikia’, *apalkara* ‘apal antza’, *andiuiste* ‘harroa’, *tutula* ‘simple’ *uregun* ‘travieso’, *malakate* ‘individuo de malas intenciones’.
- Atzizkiak: *-zutu* (aurzutue, zarzutue) Intzaren esamesetan bildurik zeudenak, *-gune*. *estalgun*, *-kara*. *makurkara* ‘picaruelo’, *apalkara*, *-garri*. bizidun bezala (*nasgarri* ‘cucharón’), *-pen*: *galtzapen* ‘ruina’.

- Jakina denez, esamesak eta esaera zaharrak, hizkuntzaren aberastasunaren adierazgarri izan ohi dira. Intzak (1926, 1960) hauetako anitz bildu zituen ibar honetan, baina hizkuntza ahultze bide honetan abiatuak, gehienak ez ziren azkeneko hiztunen ahotara iritsi.

Beste aldetik, interesgarria da jakitea, kopuru honetatik zein diren hitz *esklusiboak* edo berezkoak eremu honetan. Guk uste dugu ondoko hizkeraren batean erabiltzen ez den hitz gutxi direla, hiztegi berezi gutxi dagoela uste dugu. Hurrengo hauek ez dugu beste hiztegitan aurkitu, baina honek ez du erran nahi hemen baka-rik erabiltzen direla: *bufetxa* ‘puzker’, *bottle/potte* ‘harro’, *artxitero* ‘trebea’, *aspenarte* ‘aisialdia’, *arriolaxo* ‘harri laxoa’. Beste hauek ez dira ez Azkueren hiztegian ezta OEH-n ere agertzen: *bulbi* ‘nacedero’, *kalizke* ‘oihua’, *kalizkeka* ‘oihuka’, *karraña*, *karrañatu* ‘haserre, errieta’, *ertzemine* ‘intestino delgado’, edota *elea* ‘ganado’ adierarekin ekartzen du Azkuek.

Beste batzuetan, adiera bat du eta guk aurkitutakoak ñabardura semantiko ezberdina du: *kortxila* ‘sabaiaitik behera belarra botatzeko izaten zen zuloa’ erranahi honekin ez da testigatzen, ezta OEH-n ere, denetan da ‘aprisco, redil, estable’, ‘corral o cerrado hecho de seto para conservar castañas’. Edo *elurra danba-danba* onomatopeia beti aplikatu da hori kolpea jotzeko, baina ez elurra erortzen ari denean adierazteko. Edo *kapon* gaur erabilia ‘zapaburu’ adierazteko.

2. Nafarroa Behereko euskararekin konpartitzen duen ele taldea

Eremu honetako kopapen geografikoaz ohartuki, eta mendetan zehar izandako harremanak (salerosgoa, artzantza, nekazaritza) ikusirik, berehala ohartuko gara mendetan zehar iparraldeko eragina handia izan dela. Historikoki Nafarroa Behereak Nafarroa Garaiarekin izan ditu Erdi Aroan bere salerosgo harreman nagusienak (ik. Camino 2004). Hitz hauek iparreko ibarretan aurkitzen dira, eta ez dira hedatzen hegoalderago.

Garrantzitsua da ohartzea hego-nafarrerako hizkera batzuetan ipar-ekialdeko eragina handia dela, horrela erran dezakegu badela lexiko ugari iparra eta hegoa lotzen duena. Hori dela eta, hauetako hitz batzuk iparraldean erabiltzen dira, Baigorriin, esaterako, eta horrela agertzen da idatzirik Azkueren hiztegian –BN-rekin–, honek ez du erranahi GN-ra hedatzen ez direnik, baina, dudarik gabe ipar Euskal Herriko isuria dute, eta gure eremuan ere hedatu dira. Hona batzuk:

- A: *abarrikatu, abata, abrats, abre, afera, aidego, aidengo, airegaišto, aixtur, aitzin, alo, alkea, alimaleko, alta* ‘ordea’, *anitz, apal, arrazoin, aratxe, arbole, arnoa, atsa-laskaria, alta, ateri, aufer, aurride, arrazoin, aurtimenten, arroitu, artio, ateka, atari, atije, atra, aurzutu, astal, astaka, azazkal.*
- B: *bazterretxea, bearri, berant, biziki, boneta, buluxik.*

- D: *defota*.
- E: *egun* ‘gaur’, *elea atra*, *eleztu*, *eleztei*, *elia* ‘abere taldea’, *erreindure*, *erreposki*, *eskaratzea*, *esker mila*, *esoala* ‘hesi-ohola’, *gasna*, *esker-mila*, *mila esker*.
- F: *fier*, *fite* ‘laster’.
- I: *iler*, *iztatrok* (Baig. BN) Erroibarren *iztertoka*.
- K: *kabala* ‘azienda’, *kafia*, *kalitu* (BN), *kankailu*, *katedra* ‘aulki’, *kukurruxte* ‘kaildurra’, *kofa* koba ‘hueco de árbol’, *konten*, *kopa* ‘estuche para meter la piedra de afilar’ BN (Salaberry)-n agertzen da. *kukurruxte*: Baigorriko forma da, *kuxeta* ‘goilarea’, *kuzkuta* ‘Cuscuta’. (L, BN) ‘planta parásita’ (Iparraldean erabiltzen da)
- L: *larrazken*, *lotsa* ‘beldur’.
- M: *maipetik txistu* ‘sin comer, a silvar debajo de la mesa’, *mazkaro* ‘mancha, suciedad’, *muzikon*.
- O: *oren* ‘ordu’, *osagarri* ‘osasuna’.
- P: *propia*, *putzizil* ‘diminuto, despreciable’, *putzikatu* ‘xehetu, desegin’.
- S: *samurtu* ‘haserretu’, *sobera*.
- T: *tipi*, *tutula*, *txar* ‘txiki’.
- TX: *tzitzor*, *txetxor* ‘kazkarabarra’.
- U: *useia*, *usadioa* ‘ohitura’, *urde*.
- X: *xilko*.
- Y: *yauzi*, *yin*, *yinko*.
- Z: *zango*, *zerro* (BN, Uzt), *zerik*, *zerike* ‘nola’, *zilo*.

Hauetako batzuk ez dira gure egunetara heldu, alegia, ibarreko azkeneko hiztunek ez dute erabiltzen; galbidean abiatu dira, eta horrekin adierazi nahi dugu ekialdeko ezaugarriak gibelerantz joan direla, esaterako: *alkea*, *alta*, *arinoa*, *atsalaskaria*, *basterretxea*, *buluxik*, *elea atra*, *eskaratza*, *ezpartiña*, *fini*, *gasna*, *kafia*, *kofa* ‘zuhaitz zaharren zuloa’, *lotsa* ‘beldurra’, *oben*, *oren*, *pentse*, *propio*, *usu*, *xamurtu* ‘haserretu’ (Eugi), *xarmanta* (Erro, Mez). Esaterako, *tipi* aldaera dugu toponimian *Etteptipia*, baina egun *txiki* nagusitu da edota *elea atra* ‘mintzatu’ Azkuek biltzen du Esteribarren, baina, azken hiztunei ez zaie entzuten edo *joan-jin* ‘joan-etorria’ edo *brrra* ‘ardiak deitzeko oihua’... Hauetako gehienak behin edo bitan entzun dugu, gaulana egiten zuten hiztunei esaterako, Mezkirizko Juanito Ernaga zenari behin, *alta* entzun genion, baina ez dira solasaldi ordu luzeetan maiz agertzen.

3. Hego-nafarreraren ezaugarriak

Aztertzen dihardugun eremu hau erdialdeko hego-nafarreran kokaturik agertzen zaigu eta esperatzekoa denez, eremu honetako berezkoa den lexikoa erakusten du. Ele hauek euskalki honetan idatzitako idazkietan agertu ohi dira, baina honek ez du erran nahi beste eremu batzuetan erabiltzen ez direnik. Ele sorta hau hego-nafarreako da, eta baita Erroibar-Esteribarko ere:

Aingiru ‘aingerua’, *aitetamak* ‘gurasoak’, *alke* ‘lotsa’, *altzin* ‘aurrea’, *apal* ‘baxua’, *armimaro*, *armimagu*, *armimau* ‘armiarma’, *atari* ‘atea’, *aufer* ‘alfer’, *auteman* ‘ohartu’, *azaro* ‘urria’, *azpi* ‘izterra’, *bateo* ‘bataio’, *bediketu* ‘bedeinkatu’, *bezko* ‘pertz txikia’, *bolatu* ‘hegan egin’, *buruka* ‘galburua’, garia bildu ondoren gelditzen diren hondarrak’, *burtxintx* ‘katagorria’, *egun* ‘gaur’, *ellegatu* ‘iritsi’, *mazteki* ‘emakumea’, *errespondatu* ‘erantzun’, *erroka* ‘gorua’, *erte* ‘arte, tartea’, *ertxi* ‘hertsia’, *eskindu* ‘ofreker’, *estrabil* ‘etxe-ko sarrera, ukuilua’ (*e*)*txokandre* ‘etxe-koandre’, *fuña* ‘lepatxuria, udoa’, *gardu* erdal ‘cardo’, *goititu* ‘goratu’, *goiztertu* ‘goiz jaiki’, *koldarron*, *goldarron* ‘belar zakar eta gaiztoa arantzas josia’, *goñatu*, *goñata* ‘koinatua & koinata’, *koñube* ‘sotoa’, *guti* ‘gutxi’, *izotzil* ‘urtarrila’, *ihortziri* ‘trumoia’, *kalfor* ‘txitak eramaten dituen hegazti harrapakaria’, *kider* ‘kirtena’, *koskil*, *kaskil* ‘oskola’, *katedra* ‘aulkia’, *kuxeta* ‘goilara’, *lazki* ‘arras, guztiz’, *ligu* ‘lihoa’, *intsusa* ‘litsontsi’, *lotsa* ‘beldurtu’, *maingi* ‘errena’, *mare* ‘barea’, *nesako* ‘nexka’, *opatu* ‘aurkitu’, *ortzi* ‘hortzi’, *pe* ‘azpia’, *putzikatu* ‘xehatu’, *saldo* ‘abere taldea’, *sandu* ‘santua’, *siñestatu* ‘sinetsi’, *subilero* ‘sukil enborra’, *txindi* ‘txinparta, pindarra’, *txintxeri* ‘zizarea’, *txongolo* ‘orkatila’, *ukerai* ‘eskumuturra’, *uskera* ‘euskeria’, *xarduki* ‘mintzatu’, *xautu* ‘garbitu’, *zalui* ‘laster’, *zango* erdal ‘pié, pantorrilla’, *zumerike* ‘mimbre’, *zurruka in* ‘zurrunga egin’.

3.1. Artzibarko hiztegiarekin alderaketa

Behin hitz hauek ekarriaz, goazen zehaztasun gehiago ematera; honetarako parekatu dugu guk bildutako hitzak Aitor Artolak (cfr. Artola 2004) egindako Artzibarko hiztegiaren agertzen direnekin. Liburu honetan 2753 hitz edo sarrera egin ditu ikertzaileak eta horietatik, gehienetan batera doaz Erroibar eta Artzibar. 57 sarrera besterik ez dugu testigatu desberdin, osotara %2’07; beste modu batean erranez %97’3 kasutan kidesetasunak aurkitzen ditugu.

Kontuan hartu behar dugu hiztegi honetan sarrera apartekoa daukatela honako hitzek: *guzi*, *guztis* eta aldaera bakoitza adib.: *irakoitz* eta *idiakoitz*. Toponimoek ere sarrera desberdina dute eta hainbat morfema ere bai: *-tuko*, *-turik*. Nolanahi dela ere, Artzibarko lexiko bildumak kidesetasun handiak ditu Erroibarkoarekin, hiztegia hartu eta hasierako begiradan, antzekotasunak nabarmenak direla ikusten da argiro. Bestaldetik eta aurreko ikerketetan (ik. Ibarra 2003) adierazi dugunez, bi ibar hauen arteko harremanak estuak izan dira, orografiak lagundurik.

XVII. eta XVIII. mendeetan aztertutako dokumentuetan Artzibarko herri-izenek, maiztasun handia dute, urtetan zehar Erroibar-Artzibarren arteko harremana hertsia izan da eta gure egunotara horrelaxe segitu du, zaharren testigantzek horrela baieztatzen baitute.

Beste ardatz bat kronologikoa da, ardatz diakronikoa kontuan harturik, Erroibar-ko XIX. mendeetako testuak aztertutik ageri den joera lektala hego-nafarrerari eta iparreko hizkerari lotuagoa da aurreko lerrootan adierazi dugunez, orain, ordea, Nafarroa Garaiko erdialdeko hitzen joera garrantzitsuagoa da (ik. Ibarra 1997: 278).

4. Frantsesaren eta biarnesaren maileguak

Hasieran genioenez, ibar hauetan badira hitz ugari frantsesetik edo biarnesetik eratorri direnak. Hitz hauek hedatu dira iparraldean eta hegoaldera ere iritsi dira: *fier* (indartsu & ausart) (< fier), *finitu*, *afera*, *defota* < fr. default, *fite*, *galdegin* ‘eskatu & galdetu’ (fr. demander ‘eskatu’), *kadera* ‘aulki’ (biar. *cadrière*), *xarmanita*, *bisaia* (Zil), *kaskuin* ‘burugogor’ < gaskoin, kaskoin, *kokaluxe* < ‘fr. coqueluxe’ ‘tosferina’, *montra* < fr. montre (Auritzzen eta Eugin) (Echaide 1989 21. gald.), Auritzzen ere *finitu* (fr. finir), *mantsadera* < fr. *manger*, *mangeoir*: Bistan denez, kaskoineratik datorren *auffer* hitzean, *au-* hasiera Iruñerriaraino hedatu dela ematen du. Erroibarren ohikoak dira beste hauek ere: *arribetzen* (< fr. arriver) (Picabea 1985: 229).

Nahiz eta mugatik hurbil dauden herrietan -Zilbetin eta Eugin- mailegu gehiago erabiltzen diren: *omeleta* ‘tortilla’, *otoa* ‘autoa’, *montra* ‘erlojuia’. Argi erran dezakegu, ez dagoela gaurko frantsesetik eratorritako mailegu berririk, eten egin dira eta hori da, hain zuzen ere, gaurko harreman urritasunaren isla zuzena. Hori dela eta ez dago *mera* ‘alkatea’, *lusagar*, *lanjer*, *promena*, *plafuna* ‘sapaia’, *yuye* ‘epaile’ bezalako adibiderik Zugarramurdi eta iparraldeko herrietan hedatu direnak.

Honek erakusten digu iparraldekoarekiko harremana apaldu egin dela eta egun mailegu berririk ez dagoela, isoglosak horizontalak izaten hasiak direlako, eta iparraldean frantsesa eta hegoaldean gaztelaniak gero eta eragin handiagoa dutela. Nolanbait esateko ele sorta hau egun galdurik dagoen harreman estuagoa erakusten du, Campbellrek dioenez <relics of past contacts which are no longer active> genituzke (Campbell 1985: 31).

5. Baztango hizkerarekin konpartitzen duen ele taldea

Hurrengo lerroetan dakargun hitz taldea zabalagoa izan daitekeela badakigu, esaterako Izetaren hiztegia (1996) hartuta, kopurua handituko litzateke, baina horietako batzuk eremu handiagokoak ere badira. Bestaldetik, Baztanen hizkerak bizitasun handiagoa du, eta gure eremuan zaila da zehaztea hitz horietako batzuk erabiltzen ziren lehen eta orain ez hizkuntzaren ahultzearengatik. Nolanahi dela ere, zerrendako hitz horiek guztiak erabiltzen dira Erroibarren, Esteribarren eta Baztanen. Kontuan har bedi Erroibarrek eta Esteribarrek muga guti konpartitzen dutela Baztanekin. Bazterreko bi herritatik -Eugitik eta Irigitik- hurbil daude, baina, urruntasuna dago eta, orografikoki ere Kintoren barrena joan behar da hara iristeko. Hala ere Baztangoekin beti izan da hartu-eman, gaueko lana eta artzantza aferen medioz.

Orografiari so egiten badiogu, ekialdetik mendebaldera hurrenkera hau segitzen dute ibarrok: Erroibar, Esteribar, Anue, Baztan. Honenbertzez, koherentea da inguruka dituen beste hizkerekin. Gisa honetan, eta dialektologian egin behar denez, ezaugarrien ponderazioz, eta konbinazioaz jakin ahal dugu gehiago euskalkiez, eta bereziki “nafarrera” deitzen dugun horren nondik-norakoan berri zehatzagoa izanen dugu. Hona konpartitzen duten hitz sorta:

- A: *alke, alkegabea, alatu, altxirre, andrerraie, animaleko, arakai, arlantsa, arruli, arto, arteka, artominten, atriye, atzapar, atzendu, aurride, auteman.*
- B: *bago, baitu, beoka, berantetsi, berdate, bertzenaz, besanga, besape, bilkorreztatu, birike, boneta, bizkarbesta, borobil.*
- D: *daldarike, daldara, defota, deskartzela 'zorroa', dilinden, donado.*
- E: *elezu, eleztei, erreindure, erdietsi, errebildure 'leche de oveja', espartin, estiketua, ezpore, ezta zeren.*
- F: *faranda, fier, frinketu, fullero.*
- G: *gaitxes, garagartzaro, gibelka, goibel, gorki.*
- I: *idorte, igen, igureia, ilurren, iretze, irrimurriz, irristeri, irringeri, itourren, izilari, iztizurri.*
- K: *kafi, kaleri, kanabite, kantoinke, karaka, karantsa, karraka, karrakaildu, kaskabile, katazka, katxeta, kazkarabar, kilike, kirikeka, krisketa, kofoin, kurrin, kuluxka.*
- L: *laketu, layatei, luzerna.*
- M: *maingi, manduli, matelezurko, mazteki, marrakuku, marrusketa, mugarriztetu.*
- N: *nastali, nasturi, neketan, nekez.*
- O: *ordainke, ordotsa.*
- P: *partzuer, pikon, pketu, pikero, pilotasoro, pipin, ponposa, purtizil, puzterka*
- S: *sañete, solas, soinke, solasaldi, soraio, sortetxe.*
- T: *talotxin, tarrapataka, teleka, tokil.*
- U: *urin, usmetu, useinke, usu, usuala, uzkur.*
- X: *xalo, xarpa, xaskito.*
- TX: *txingerra*
- Y: *yendaki, yinko-xakur, yoale.*
- Z: *zabar, zafra, zarrerri, zanpa, zapadure, zarpail, zarpaildu, zato, zintz, zinger, zilo, zizteka, zola.*

6. Ekialderagoko haranekiko lotura: aezkera.

Ekialdetik hedaturiko ezaugarriak hego-nafarreran ageri direla erakutsi zigun Caminok (2003: 81); lexikoan ere nabari da eragin hau. Eta horren frogatzat hitz hauek ditugu, pare hauetatik eskuinaldekoak dagozkio Aezkoari eta Erroibarri:

Kattagorri/ urtxinx; azill/ azaro, ibar/ ugalde; ipuru/ orre; maingil/maingu (Erroibaren biak); muñaka/ ukareñ, negar/ nigar, niar; responditu & errespondatu, tellatu/ teilatu & etxein, etxegain erabiltzen da Aurizberrin; *tximika/ tximits; txintxare/ zizare, urri/ larraxken, atel/ atari, borta* eta x- ren osatutako aldaerak: *xai, xela, Xinkuenpasa* (arrastoak).

Baina, kideasunak nabarmenak diren arren, aldea ere nabaria da eta hori frogatu dugu hurrengo lerrootan Caminoren (1997: 597) glosategia parekatzearen ondoren, gure eremuan erabiltzen ez diren hitzak emanen ditugu, eta Aezkoan, ordea, ezagunak direnak:

- A: *Ablarte, abu, adukaldi, aerkiak, afer, aiar, aideska, aier, ailikari, ailingias, ailoba, aiots, airaxo, akeitu* ‘nekatu’, *albate, aldakan, aldero, aliko, alkizungarri, almadreina, alortza, altzo, altzinlarru, allara, alliko, amiña, amutxa, angabedura, antsa, antzatu, arabes & arabes ere* ‘ontsalaz’, *arakei, arka, armamil, armierendirri & arminddirri, arpatu, arroxki & arroxti, atorrasean, auli, artzanol, aulobio* ‘mailukia, marrubia’, *ausarki, auritu, auts*.
- B: *Bae, baia, bardin* ‘berdin’, *bearrikako, belakari, beloriko, bello, berekatu, berere, bertzeinatikoko, biarrazaldeko, biarriko, bilortze, bike, bilbe, bilortze, biltxurron, bizte, borrusta, bortzinda, bulargile*.
- D: *Datxikola, denge, desmandatu, ddunddur*.
- E: *Ebur, edazarki, egartxu, egitarle, egotzi, eguizian, eiar & eier, eilagende, eilalamia, eildu, eileti, eile, eiloba, ein ongi, einaztura, eino, eizina, ekestatu, elizari, eltseto, eluts, emaro-emaro, eneatu, enoiatu* ‘nekatu’, *enplima & enprima, entsuterre, erazarki, erdous, erkal, erman, erontsi, erribranes* ‘Erriberatarra joaten zena’, *errotazale, errixtratu, errostan, errularki, ertsitu, ertxeke, eslejiitu, etxabin, etxabur, etxaperro, etxein* ‘etxegain’, *etxexki, etzontze, eundeino, exurroma, ezondu, ezontze*.
- F: *Fal-fal, falko, faltruka, famagarri, fantzale, farruska, fiara, firilli-faralla, friki-fraka, fiara, fil-fil, frutoska*.
- G: *Gala, gaoro, garaitxori, gazganza, galitx, ganbera, gaoro, garagarzaro, geben, geinas gein, gemen, gereta, gesaltan, gexto, gideil, gizonketari, goabete, goarteman, goartu, goatzearropa, gobre, goixtar, guarmendu*.
- I: *Ibilderia, idazkindei, igarritatu, igeile, iguitu, ilarrosi, ilingi, illuriko, imini, ingoitik, iolaterre, ione, iore, iragazi, irintan, italtzin, izarri*.
- J: *jake* ‘itxura on eta ederreko pertsona’, *jinestatu, jinetsi*.
- K: *kabrestu, kakaraziaz, kakarraldi, kantzola, kañoeta* ‘kanibeta, labana’, *kario, karrajo, karreo, kausten, kobre, koltxeila, komoski, kulka-kulka* ‘edatearen onomatopeia’, *kurtu*.
- L: *labrari, lasterreria, lazkadura, lazkatu* ‘ikaratu’, *lazo* ‘lasaia’, *lego, lepatxoki, lintsu, lixu, loilo, longaina, lotsagarri* ‘graduatzaille zentzua’, *lotsaldi* ‘ikaraldia’.
- LL: *llano* ‘lainoa’.
- M: *mandatuketari, mandreko, makolo, majato, maunkak, maxelki, maxtun, meaka, medianoki, mollarre, moimentura, momottu, monkak, montio, motigo, muilu* ‘artile opila’, *mumu ein*.
- N: *nasturia, naurtu*.
- O: *oetzki, oilalamia, oilkor, oinaztura, oindo, oiozki, olabai, onbor, orbat, oreitu, orounean, otsapaskan, otsosketan, ozidura*.
- P: *papatu, pasagarri, peina, paxa, pizukaldi, popa, pousu, progu, propiki, pukataro, puntuska, puntuska, puntxa*.
- R: *rafe, raso, rebokatu, ri-ra*.
- S: *sabe, saltarin, sardukaldi, seitsi, soinka, sostatu, soutsu, suber, suberketia, suber, subilaro*.

- T: *dailua, sega, otapurra, tarrea, teila-meila, tterreke-terreke, tilintan, tontotu* ‘haur hizkeran eseritzea’, *traste* ‘janzki, arropa’, *traxuan, triskun-traskun, tupin & ttupin*.
- TT: *ttak, ttak, ttak, ttarkala, tter-tter-tter, ttilko-ttalko, ttir-ttir-ttir, ttitta, ttottoriko, ttunttur*.
- TX: *txamarreta, txarrantxa, txikirrin, txortilo & txortilo, txusi* ‘itsusia’, *txutxurru*.
- TZ: *tzimelkurrin, tzimistari, tzokor, tzukatu, tzurripitaka, tzutzurru*.
- U: *ugaltaran* ‘ribera, orilla río’, *ugarre, umaztun, uratraio, urgune, urrikitu, urbe-taro*.
- X: *xakia, xakola, xaldegi, xamalko, xarraldi, xarreki, xarra, xas, xenebra, xo, xoitu, xokalari, xokazale, xosi, xutarri, xubra*.
- Y: *yesto*
- Z: *zai, zaloi, zaito, zangoxunta, zantzi, zare, zarri, zaitzi, zetako, zetaixo & zetaiztu, ziaurdi, zirein*. izaina ‘Sanguijuela’ *zizku, zoi, zopatu, zortziogei duro, zubar, zubeit*.

Hitz talde hau ikusirik, argi ageri da badagoela lexiko multzo bat Aezkoan arrunta dena eta ez Esteribar-Erroibar alderdian.

Zenbaketa egiten badugu, ikusten dugu glosategiak 460 hitzez osatua dagoela, eta haueetatik aurreko lerrootan idatzitakoak dira erabiltzen ez direnak, alegia, 342 hitz. Portzentaietan ikusten dugu %74’3 direla lexikoan ezberdinak direnak. Nolanahi dela ere, zerikusia dauka honek hiztegi bakoitzaren edukiarekin. Caminok berak (1997: 597) dioenez, hitz sorta berezi bat ‘eleen zerrenda bat, ez corpus sistematiko bat’ ekartzen du. Horrek adierazten du hitz berezienak edo ohargarrienak hartu dituela, behar bada beste hiztegi bilduma bat hartuko bagenu, esaterako, Cabodevillarena (1991), ziurrenik, bertze ondorio bat edukiko genuke, errealitatearen beste ikuspegi bat izanen litzateke, zeinekin alderatzen den, hor baita gakoa.

Caminok, aezkeraren hizkuntzaren atal guztiak aztertu ondoren horrela zioen:

“Bonaparteren eta gure datuetan oinarriturik, aezkerako eta goi-nafarrerazko datuak alderatu ditugu (Elkanoko nahiz Aezkoako XIX.eko datuak, eta Aezkoako eta Mezquirizko XX.ekoak); emaitzetan bi hizkeren arteko batasuna nabarmen gelditu da. Alderatutako 1181 hitzetarik, 1046 berdinak atera zaizkigu (%88’57), 86 desberdinak (%7’28) eta 49 kasutan alderaketak arazoa ageri zuen (%4’14)” (I. Camino, 1997: 260).

Guk, ordea, desberdintasun nahiko aurkitu dugu, Aezkoako euskara lexikoan aldentzen da zerbait Erroibarkotik, mintzo batetik bertzera jauzia nabarmentzen da. Gure ustez, etxe-izenekin bezala, lexikoan ere aldea dago, Caminok berak (1997:109) zioenez etxe-izenen erreferentzia eginez: “Aezkoakoen desberdin xamararak dira”. Izan ere, glosategiko hitz horiek guztiak aetzen ahotik bilduak dira eta beraz gaurko euskararenak; eta horietako gehienak Erroibarren ezezagunak direla erran dezakegu. Gure ustez, Aezkoak ekialdeko eta iparraldeko eragina jasaten du

indar handiagoz, nortasun berezia emanez eta aipatutako lexiko bilduma hauetan ere nabari da hau.

Hurrengo lerrootan bertze alderaketa bat egin dugu; Etxaideren (1989) “El euskera en Navarra” liburuan oinarriturik, hurbileko bi ibarrak hartu ditugu eta ezberdintzen diren hitzak parekatu. Ezkerraldean Aezkoakoak daude eta eskuinaldean Erroibarkoak, zenbakiak liburuko zenbaketari dagozkio:

3. zilarra| zilerra, 4. burdina| burrina, 5. airegaisto| iñasture 7. asauntsa, asotsa| ortzantzza, 8. auria| euria, 9. txixarre| txixorra, 10. intza | izotza, 11. isotza, lantxurda | izotza, 38. azaroa| lastalla, 38. azaroa| lastalla, 47. iyautre, igotre | ñutre, subilaro | gabona, 51. naurtu | negurtu, 54. iluntzean | illunabarrean, 56. axuina | uxune, 62. matsoko | morkotsa, 64. ellorria | elorria, 66. matxutxa | martoxa, 67. mailubia| maruri (nik ezarria), 68. ezkurra| babatxa, 69. etxagurra | txagurra, 71. sario | saroi, pentze, 73. erein | ereki, 75. arrea, arraina | amorraia, 86. arraiua | sagua, 91. gorputza | korputze, 97. asantsa | arroitu, 100. atson, urrin | urrine, 107. giltzurriak | gerruntzeak, 112. nitarea | dedalea, 124. zenborona | gaztanbera, rekesona, 127. otron | bazkari, 132. pixa | pixa, gernue, 137. arrostia | arrausia, 141. egitea | igitaya, 142. giderra | kiderra, 143. kamibita | nabal, 148. kuraxiak | kurixak, 153. kedarrea | kedarra, 161. ontasun | ondasun, 162. eskuarra | eskupena, 164. jangoikoa | jaungoikoa, 180. suya | subia, 188. emazteki | mazte, 190. artzei| artzea, 191. aurtzeia | aurtzea, 207. ortoxik | urtuxi, 219. gen| emen, 221. barneko | barreneko. 225. iyan 7 iyen, 227. ideki, ereki | ereki, 237 idatzarri, iratzarri| iretzarri, 258. bezanbat | adina, 260. bialdu | igorri, 262. jork | niok, 276. amirur | amiru, 277. amalaur | amalu, 287. egun | eun, 292. bakotxindako | baka-rrendako, 294. bilatuko | bilatiko, 295. fan | joan, 297. gau edo gura | au edo au, 298. oraartio | oraiartio, 299 ardura | maiz, 300. baya, baña | baña.

Zenbaketa egiten badugu ikusten dugu 301 hitzetarik, 66 desberdinak direla, osotara, %21'9; portzentaiak, bistan denez, nabarmen jaitsi dira. Dena den, kontuan hartu behar da zer den desberdin. Atal honetan sartzen baitira aldaera fonetikoak ere, gero lexikalizatu direnak, ez lexia desberdinak. Portzentaiak ikusiz, Caminok ateratzen dituenetara gehiago hurbiltzen gara, baina, hala ere aldea handiagoa da honetan, berak %7'2 ateratzen baitzuen. Argi dago erabilitako hitz bildumen arabera ondorio ezberdinak aterako direla, eta nolnahi dela ere, bada jauzi lexikal bat bi ibar hauen eta Aezkoaren artean.

Jauzi hau beste lan batzuetan ere frogatu dugu, gizataldeen arteko hartu-emantetan edo harreman ezaren arabera moldatzen baitira, hein batean bederen hizkerak. Horrela, Erroibarko XVII. eta XVIII. mendeetako dokumentuetako onomastika aztertzean (ik. Ibarra 2003), Aezkoako herrien izenak -gero abizen bilakatu direnak-gutxi agertzen dira, bi ibar hauen arteko ezkontideen harremanak ere historikoki urriak izan dira. Artzibarkoenak, ordea, maiztasun anitzez handiagoa dute.

Caminok (2003), urte batzuk beranduago burututako beste lan batzuetan hego-nafarreraren egituran maisuki sakontzen du aezkera ekialdeko hego-nafarreraren bar-

nean kokatuz, Esteribar-Erroibar erdialdekoan utzirik, nolabait jauzi lektal hau mape-tan islatuz, baita hitzetan ere, Aezkoari buruz horrelaxe dio “Nafarroa Garaiko bazte-rrean egoteak, Nafarroa Beherean ondoan egoteak eta Pirinioetako hizkera berezien ondoan egoteak nortasuna ematen diotela Aezkoako euskarari” (Camino 2003a: 463)

Nolanahi dela ere, errealitateari so egiteko modu bat da hau, hizkera batek sail-kapen bat baino gehiago onar baidezake. Eta beste aldetik, badakigu dialektoen errealitatea ez dela isomorfikoa eta hizkuntzaren atal batzuetan besteetan baino ki-detasun gehiago aurki daitezkeela, dialektologian horrelakoak ikusten ohitura dugu.

7. Ondorioak

Konplexua da hizkuntzaren erdigunean dagoen azpidialekto baten alderdi lexikoa aztertzea. Ere mu honetako euskara koherentea da kokapen geolinguistikoarekin, hego nafarreraren berezkoak diren hitz andana erakusten du, dudarik gabe; era bere-an, Nafarroa Behereko eragina nabarmena da bere lexian, bestetik, ekialdeko ezaug-arri nahiko biltzen ditu, nahiz ondoko aezkeratik aldentzen den lexiko alorrean; erabilitako hitz bildumen arabera, portzentai ezberdinak erakutsiz. Bestaldetik, baz-tanerekin hainbat ezaugarri lexiko konpartitzen du. Azkenik, frantsesa edo biarne-saren eragina ere ageri da.

Bibliografia

- Aitchison, J. (1981), *Language change: progress or decay*, Cambridge University Press, Londres.
[Trad. Cast.: *El cambio en las lenguas: ¿progreso o decadencia?*, version española de Ladislao Castro y Vicente Forcadell, Ariel, Barcelona, 1993.]
- Appel, R. & Musysken, P. (1996), *Bilingüismo y contacto de lenguas*, Ariel Lingüística.
- Artola, A. (2004), *Hegoaldeko Goi-Nafarrera, Artzibarko aldaera, Hiztegia*, Hiria.
- Azkue, R.M. (1969), *Diccionario vasco-español-francés*, Biblioteca de la Gran Enciclopedia vasca.
- Cabodevilla, J. (1991), *Aetzen uskara*, Nafarroako Gobernua, Lehendakaritza Departamentua.
- Camino, I. (1997), *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Hez-kuntza eta Kultura Departamentua.
- (2003a), “Hego-nafarreraren egituraz”, *FLV*94, 429-468.
- (2003b), *Hego-nafarrerera*, Nafarroako Gobernua, Hezkuntza Departamentua.
- (2004), “Nafarroa Behereko euskara”, *FLV*, 97, 445-486.
- Campbell, L. (1985), “Areal linguistics and its implications for historical linguistics”, in: J. Fisiak (arg.), *Proceedings of the Sixth International Conference of historical linguistics*, Benja-mins, Amsterdam, 25-51.
- Chambers, J.K.; Trudgill, P. (1980), *Dialectology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Etxaide, A. (1984), *Erizkizundi Irukoitza*, Iker-3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- (1989), *El euskera en Navarra (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza (= Hizkuntza eta Literatura, 8. zb.), Donostia.

- Ibarra, O. (1991), “Mezkirizko toponimiaz”, *FLV*, 58, 301-357.
 — (1996), “Erroibarko lexikoaren gainean”, *Euskera*, 41-3, 929-973.
 — (1997), “Erroko testu argitaragabe bat eta beste batzuen iruzkina”, 75 zbk., 265-282.
 — (2000), *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Nafarroa.
 — (2003), “Erroibarko onomastikaz ohar batzuk”, *Huarte de San Juan*, 6, 23-46.
 Intza, D. (1927), “Esaera-zarrak”, *Euskera*, 1926, 5-16, *Euskera*, 1927, 146-149, *Euskera*, 1928, 228-236.
 — (1960), “Nafarro’ak Erizkizundiari erantzun diona (Yarraipena)”, *Euskera*, 2. edizioa 5, 35-58.
 Iribarren, J.M. (1997), *Vocabulario navarro*, Ed. Diario de Navarra.
 Izeta, M. (1996), *Baztango Hiztegia*, Nafarroako Gobernua.
 Swadesh, W. (1956), “Perspectives and Problems of Amerindian. Comparative Linguistics”, *Word*, 306-332.

Laburdurak

OEH: Orotariko Euskal Hiztegia.